

Anmeldelser

Dansk kulturhistorisk Opslagsværk. Red. ERIK ALSTRUP og POUL ERIK OLSEN. Udg. Dansk Historisk Fællesforening. Bd. I-II. Århus 1991. 1084 sider.

Hvordan kan et værk være både fremragende og særdeles problematisk? Hvordan kan et værk, der har været op mod tyve år under arbejde, se ud som det er flikket sammen på en studs? Lidt af et kunststykke, men det kunststykke er altså lykkedes for Dansk Historisk Fællesforening med det foreliggende Dansk kulturhistorisk Opslagsværk. Folk, der har stået tilblivelsen på nærmere hold, vil sikkert føje til, at selve det, at værket overhovedet udkom, ikke bare var et kunststykke, men en kraftpræstation af rang af skiftende redaktører og bestyrelser.

Da Håndbog for danske Lokalhistorikere, redigeret af Johan Hvidtfeldt, udkom i 1956, var den noget af et pletsjud. For den gryende historiske lægmandsbevægelse, som den faktisk var beregnet for, blev den nærmest en bibel. Men også for historiestuderende og faghistorikere kom den snart på standardboglisten og har været der lige siden. Bogen var delt i to dele, en lang indledning, der kontant og pædagogisk satte læseren ind i historiestudiets begyndelsesgrunde, og et næsten 400 sider langt leksikon med en hærskare af opslagsord fra dansk kulturhistorie ca. 1500-1850. Hertil havde et halvt hundrede forfattere bidraget.

Bogen blev udsolgt, genoptrykt i 1965 og kunne være solgt i endnu flere oplag, hvis ikke DHF, der stod for udgivelsen, i begyndelsen af 70'erne havde fået den oplagte idé at lave en ny, ajourført og udvidet udgave af det populære værk. Nyudgaven delte man fornuftigvis i to. Den praktiske indføring udkom som en særskilt »Vejledning i Lokalhistorie« i 1985 (anm. i HT bd. 87,1), og nu foreligger så (ultimo 1991) leksikondelens arvtager under navn af Dansk kulturhistorisk Opslagsværk.

Det betones med rette i forordet, at der er tale om et helt nyt værk. I næsten alle henseender adskiller det sig fra det gamle. Omfanget er vokset til knap 1100 sider, så en deling i to bind var påkrævet. Dækningsperioden er udvidet til ca. 1400-1914. Nye forfattere over nærmest hele fronten, 188 i alt, borger for bredde og saglig fornyelse. Typografien er også anderledes, hvad vi vil komme tilbage til, men den

mest radikale forandring er dog skiftet i leksikontype fra konversationsleksikon til realleksikon eller encyklopædi, med alt hvad det nu indebærer.

I stedet for en relativt kort sags- og begrebsforklaring af en mængde opslagsord får vi med det nye værk langt færre, men til gengæld meget større og mere bredt sammenfattende artikler. Hvor det gamle værk således har 183 opslag under bogstavet A, har det nye kun 33. En lang række søgninger må derfor klares via det 100 sider store register, det nye værk er forsynet med, og her er – for at fuldende sammenligningen – omkring 450 stikord under A. Vil man vide noget om »advent«, henviser registret til »årets inddeling«, omtale af »alsædebrug« må man finde under »dyrkningssystemer« osv. Søgeproceduren bliver toledet i modsætning til det direkte opslag i det gamle værk.

Man spørger sig, hvorfor udgiverne eller redaktionen har valgt realleksikontypen med dette ganske anderledes anlæg? Hvorfor har man ment, at læserne hellere ville have artikler af den brede slags frem for punktuelle straksinformationer? En uvidenskabelig minirundspørge i anmelderens omgivelser, viser temmelig utvetydigt, at man ville have voteret for den »gamle« løsning med den hurtige indgang, hvis man var blevet spurgt. Men det blev man altså ikke. Værket må tages, som det er, og vurderes ud fra de fordele og ulemper, det nu fremtræder med.

Et uforbeholdent plus skal først gives for det standardudstyr, artiklerne er forsynet med, specielt til gode for dem, der vil arbejde videre med problemerne. Det er først og fremmest en udførlig litteraturliste, dernæst – i faste rubrikker – kommenterede henvisninger til utrykt og trykt kildemateriale, til relevante arkivregistraturer og eventuel statistik på feltet. Dog et enkelt stænk malurt: litteraturlisterne til de tidligt skrevne artikler er desværre langt fra alle siden ajourført.

Man får ikke i forordet eller andre steder i værket defineret det begreb af kulturhistorien, man vil dække. Det gamle leksikon er utvivlsomt udgangspunktet, men der anes dog visse forskydninger. I centrum står stadig, hvad man vel kan kalde dagligdagens kulturhistorie, og hvad der er vigtigt for at kunne studere den (administrative sammenhænge, arkivforhold, kildebeskrivelser etc.). Denne dagliglivs-linie er fortsat og udvidet i tråd med tendenserne siden 50'erne. Man har nærmet sig græsrødderne med en række utraditionelle artikler om »utøj«, »vask«, »svangerskabsforebyggelse«, »spil«, »klima«, »madkonservering«, »arbejdstid« m.fl. De lever op i selskabet og giver en relevant viden, som ellers ikke ville være helt ligetil at opspore.

I den anden ende er kulturen »højnet« med en række almene artikler om »sprog«, »forbrydelse«, »malerkunst« og »historieskrivning«. Det er

komprimerede, lærde miniafhandlinger, som man bestemt kan blive klogere af, men hvis »opslagsværði« må forekomme begrænset i sammenhængen. Her ville man snarere have konsulteret almindelige leksika eller fagbøger. Så har redaktionen handlet mere i værkets ånd med tilsvarende emner som litteratur og musik. Her er ingen høje overartikler, derimod en mere »folkelig« udmøntning af emnerne på »bogspredning«, »folkeskrifter«, »masselitteratur«, »folkesang«, »musikere«, »provinsmusik« o.lign.

Hvad angår stoffets fordeling inden for området, kan vi konstatere, at store emnesektorer som lovgivning og retsforhold, skolevæsen, kirke og landbrug har fået deres med adskillige, ofte lange artikler til hver, mens de sociale forhold ud over en hovedartikel om fattigforsorg står svagere i billedet. De fattiggårde, der i forrige århundrede blev et almindeligt led i fattigforsorgen, kan man ikke finde noget om, og 1890'ernes alderdomsreformer synes også forbigået. Til værkets stærke sider hører den stadige opmærksomhed over for de slesvig-holstenske forhold såvel i særlige artikler som ved særbehandling under alle relevante emner.

Går man nærmere ind på dækningen af stoffet, må man konstatere en række formentlig utilsigtede mangler. En hel emnegruppe omfattende de møbler og huslige indretninger, der omgav fortidens befolkning, må være faldet ud af værkets plan. Der er en artikel om »boligtekstiler«, men ingen om møbler eller inventar. Man kan slå vaskestativer op, men ikke hverken skab, alkove, komfur eller ovn, og alt vedrørende kirkeinventar glimrer ved samme fravær. En tilfældig søgning på ordet skudtørv afslører et tilsvarende bortfald af et emneområde, der kunne have heddet »opvarmning« eller »brændsel« (hvortil der i øvrigt henvises fra »skovbrug«). Lignende forgæves henvisninger til »ægteskab« (s. 281) og »tidsskrifter« (s. 340) fortæller formentlig også om planlagte artikler, der aldrig blev til noget.

Blevet opmærksom på problemet kan man ret let konstatere, at der er andre relevante områder, som ikke er der eller kun er perifert dækket. Det er fx (med savnede stikord i parentes) kunsthistorie/arkitektur (barok, frontispice, valmtag, baluster), handel/regnskab (agent, krejler, decidere, agterstade) og belysning (tællelys, tranlamper, gadebelysning). Emnet sygdom finder man heller ikke selvstændigt behandlet, mens man omvendt har betænkt »folkesundhed« med en artikel. Inkonsekvent virker det også, at der er en artikel om »ægteskabsindgåelse«, men intet at finde om separation eller skilsmisse. Der er en artikel om »kødvarer«, men ingen om grøntsager. »Polske landarbejdere« beskrives særskilt, mens de svenske do. og kartoffeltyskerne må friste hengemte tilværelser under henholdsvis »indvandring« og »opdyrkning«.

Manglerne og inkonsekvenserne må dog ikke overskygge de fordele, et leksikon af den foreliggende type særligt giver. En række emner kommer efter deres natur helt til deres ret i den encyklopædiske form. Sammenhæng og helhed karakteriserer artikler som »skrift«, »personalhistorie«, »Slesvig-Holstens administration« og »salt«, og der er mange flere end dem. En del større emner er med fordel opdelt i delemner under bibeholdelse af en overartikel. »Skatter« optræder således som overordnet en række artikler om særlige skattetyper (»hartkornsskat«, »arveafgifter« m.fl.), »mål og vægt« tilsvarende over for »længdemål«, »rummål« og »vægt«. Man kan også glæde sig over, at der er blevet plads til grundige beskrivelser af kildetyper og materialesamlinger (»skøde- og panteprotokoller«, »kirkebøger«, »håndskriftsamlinger«, »arkivfortegnelser« o.lign.).

For et realleksikon, der i sagens natur for en meget stor del skal benyttes via stikord, bliver sammenhængen mellem artikelstof og stikordsregister uhyre vigtig. De rette stikord må være der med henvisning til den eller de artikler, der giver information om emnet. Elementært! Men svært! Det ved enhver, der har prøvet at lave et sagregister. Vi er her ved det kulturhistoriske opslagsværks mest ømme punkt. De krav, der må stilles til et leksikonregister, er efter anmelderens mening ikke blevet honorerede.

Hvordan registret i praksis er blevet til, vides ikke (af anmelderen), men som systemet er, kan forbindelsen mellem artikler og register umiddelbart aflæses. De fedt fremhævede stikord i artiklerne afslører stikordsdækningen, og det er forskellene, der springer i øjet. Nogle artikler er spækket med sorte stikord, mens andre har forbavsende få. Artiklen »salmebøger« har pr. side omkring 20 stikord, »personlig hygiejne og pleje« har langt over 30, mens artiklen »veje« kun har givet anledning til en 3-4 stykker.

Der kan være gode saglige grunde til noget sådant, men det er der nu ikke altid. Fx kan begrebet almue, som i dette leksikon kunne have fortjent sin egen artikel, end ikke slås op i registret, men viser sig ikke desto mindre berørt i flere artikler (»bønder«, »klædedragt«, »tekstiler« og måske flere endnu). Ordet vadmel findes heller ikke i registret, men omtales både under »boligtekstiler« (en passant) og i »tekstiler« (men utroligt nok ikke under »klædedragt«). Af andre emner, der har det på samme måde, kan i flæng nævnes: arronderet fæstegods (omtalt under »hovedgårdsdrift«), adelgade/algade (under »bybebyggelse«), stampe-mølle (under »møller«) og fideikommis (under »godsadministration«), og der er sikkert mange flere.

Problemet kan også optræde på den måde, at stikordene er der, men

henvisningerne fra dem er mere eller mindre tilfældige. Fra ordet »skatteafskrivningsprotokoller« henvises man til artiklen »amter«, men der står faktisk mere om emnet under »godsadministration« (hvad man altså ikke får at vide). Til »amter« viser også stikordet »amtsstuer« (som man mod al tradition og retskrivningsordbogen med vil stave med to s'er), men her ville »skatteligning og -opkrævning« have været den mest givende adresse. »Udskud« viser kun hen til en udskrivningsmåde under sønderjysk »soldaterudskrivning«, hvor artiklen »landbygninger« (tegningen) kunne have givet begreb om den pågældende bygningsdel. »Realregister« henviser til »pant«, men ikke til det mere relevante »skøde- og panteprotokoller«. Et opslag i registret efter »biveje« giver alene henvisning til artiklen »amter«, der ikke gør én meget klogere, men hvis man har fantasi og energi til at eftersøge emnet under »veje«, »kommuner« og »sognekommuner« kan man godt sammenstykke sig en vis viden om i hvert fald bivejenes administration.

Registersystemets upålidelighed er en alvorlig skavank, og i forhold hertil hører den typografiske opsætning til småtingene. Men alligevel af betydning. Øjet skal også føle sig tilpas. Skriftbilledet skal mest muligt lette læsning og orientering. Det gør den ovennævnte Vejledning i Lokalhistorie meget ud af, men her har det været spildte Guds ord på Balle Lars. Siderne er massivt tiltrykte, der er ikke levnet meget plads til margin, og skriften virker for stor og sort. Tekstens monoton brydes kun af de endnu sortere stikord, der er til hjælp for dem, der henvises fra registret, men ellers ikke. Illustrationer er så sjældne som oaser i ørkenen. Endelig har det slået mig med undren, at man ikke i stedet for I og II på bindenes rygge har trykt A-L og M-Å på almindelig leksikonmaner. Et helt unødvendigt irritationsmoment.

Hvordan skal man slutbedømme et værk, der kan rettes så mange indvendinger imod? Hvis man skal yde det nogen retfærdighed, må der sondres mellem artikelstof og leksikonssystem. Forskelle i lødighed ufortalt er det ikke artiklerne, der skal siges noget på. Skrevet af kyndige fagfolk, fyldt med ny viden og nye emner, repræsenterer leksikonnet en guldgrube af historiske oplysninger. Det er valget af leksikonssystem og håndteringen af det, der har været problemet, og det i en grad, der alvorligt anfægter det funktionelle. Men når man kender skavankerne, kan man leve med dem. Kan man acceptere det gamle mundheld: »Kan man ikke få den, man elsker, må man elske den, man får«, så køb værket. Den viden, der er nedlagt i det, er enestående. Og det varer længe, før DHF tager fat på en efterfølger. Garanteret!

Harry Christensen